Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 376

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

MUSIQA TA’LIMIDA INTERAKTIV METODLARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Kazimjon Raupovich Raximov*

Farg‘ona davlat universiteti pedagogika, psixologiya va san’atshunoslik fakulteti musiqiy ta’lin va madaniyat kafedrasi o‘qituvchisi

✉ kazimjonraximov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa ta’limida interaktiv metodlarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ta’lim olish huquqi va madaniy hayotda ishtirok etish huquqi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarning ajralmas tarkibiy qismi ekanligi nuqtayi nazaridan musiqa ta’limining sifati va inklyuzivligi masalasi yoritilgan. Muallif interaktiv metodlarning mohiyatini, ularning musiqa darslarida qo‘llanilish shakllarini («Aqliy hujum», «Klaster», «Case-study», «Rolli o‘yin», «Ansambl ijrosi», «Loyiha metodi», raqamli vositalar) hamda ularning o‘quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligini ko‘rib chiqadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlar o‘quvchilarning faolligini, ijodiy tafakkurini, hamkorlik ko‘nikmalarini va milliy hamda jahon musiqa merosiga qiziqishini oshiradi, shu orqali madaniy huquqlarning amalda ro‘yobga chiqarilishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar

musiqa ta’limi, interaktiv metodlar, didaktik imkoniyatlar, madaniy huquqlar, kompetensiya, hamkorlikda o‘qitish, ijodiy faollik, inklyuziv ta’lim.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri har bir shaxsning sifatli ta’lim olish va madaniy hayotda erkin ishtirok etish huquqini ta’minlashdir. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 13-moddasida har kimning ta’lim olish huquqi tan olingan bo‘lib, 15-moddasi har kimning madaniy hayotda ishtirok etish huquqini mustahkamlaydi. Mazkur huquqlarning amaliy ro‘yobga chiqishida umumta’lim maktablaridagi musiqa ta’limi alohida o‘rin tutadi, chunki aynan musiqa orqali yosh avlod milliy qadriyatlar, estetik did va umuminsoniy madaniyat bilan tanishadi.

O‘zbekistonda ta’lim sohasini isloh qilish, «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun (2020) va «Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi»da belgilangan ustuvor vazifalar o‘quv jarayonini o‘quvchining faol ishtirokiga asoslangan, kompetensiyaviy yondashuvga yo‘naltirilgan modelga o‘tkazishni taqozo etmoqda. Bu sharoitda an’anaviy, o‘qituvchi markazli o‘qitish usullari yetarli samara bermayotgani, o‘quvchilarning musiqaga bo‘lgan qiziqishi va ijodiy faolligi pasayib borayotgani ko‘plab pedagoglar tomonidan e’tirof etilmoqda. Shu bois musiqa ta’limida interaktiv metodlarni joriy etish va ularning didaktik imkoniyatlarini ilmiy asoslash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi – musiqa ta’limida interaktiv metodlarning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularning samarali qo‘llanilish yo‘llarini asoslash va madaniy huquqlarni ta’minlashdagi o‘rnini ko‘rsatib berishdir.

Tadqiqotning vazifalari:

- «interaktiv metod» tushunchasining pedagogik mohiyatini aniqlash;

- musiqa ta’limi jarayonida qo‘llaniladigan interaktiv metodlarni tasniflash;
- ularning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish;
- metodlarni qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Interaktiv ta’lim g‘oyalarining nazariy asoslari J. Dyuining «tajriba orqali o‘qish» konsepsiyasi, L.S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, J. Brunerning kashfiyot orqali o‘qitish g‘oyalari bilan bog‘liq. Vigotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» tushunchasi o‘quvchi hamkorlikda faoliyat yuritganda yangi bilim va ko‘nikmalarni tezroq o‘zlashtirishini asoslab beradi. Bu g‘oya musiqiy ansambl, jamoaviy ijro va guruhli ijodiy topshiriqlarning didaktik qiymatini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Musiqa pedagogikasida interaktivlik tamoyillari ko‘plab xorijiy metodik tizimlarda o‘z ifodasini topgan. E. Jak-Dalkrozning ritmika tizimi harakat orqali musiqani idrok etishga, Z. Kodayning solfedjio va xor ijrosi tizimi jamoaviy qo‘shiq aytishga, K. Orfning «Schulwerk» metodikasi esa improvizatsiya va elementar cholg‘ularda birgalikda ijro etishga asoslanadi. D.B. Kabalevskiy dasturi musiqa darsini o‘quvchilarning musiqa bilan «muloqoti» sifatida tashkil etishni, T. Elliott esa musiqa ta’limini ijro faoliyati orqali amalga oshiriladigan amaliy faoliyat sifatida talqin qilishni ilgari suradi.

O‘zbek pedagogikasida interaktiv metodlar masalasi ta’lim texnologiyalari, pedagogik mahorat va innovatsion yondashuvlar doirasida N.N. Azizxo‘jayeva, J.G. Yo‘ldoshev, S.A. Usmonov, M. Xolmatov kabi olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Musiqa ta’limi sohasida esa milliy cholg‘ular, maqom va xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘qitishda interaktiv usullarni uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy usul, umumlashtirish, pedagogik kuzatuv va ilg‘or tajribani o‘rganish metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism

1. Interaktiv metodlarning mohiyati

«Interaktiv» so‘zi inglizcha *inter* (o‘zaro) va *act* (harakat qilmoq) so‘zlaridan olingan bo‘lib, ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari – o‘qituvchi va o‘quvchilar, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro faol muloqoti va hamkorligini bildiradi. Interaktiv metodlarda o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni izlovchi, muhokama qiluvchi va amalda qo‘llovchi sub’ektga aylanadi. O‘qituvchi esa ma’lumot beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi va hamkorlik muhitini yaratuvchi vazifasini bajaradi.

Musiqa ta’limida interaktivlikning o‘ziga xosligi shundaki, musiqa mohiyatan jamoaviy, hissiy va ijodiy faoliyat bo‘lib, uni faqat eshitish yoki yodlash bilan o‘zlashtirib bo‘lmaydi. Musiqani idrok etish, ijro etish va yaratish jarayonlari o‘quvchining bevosita ishtirokini talab qiladi. Shu sababli interaktiv yondashuv musiqa fanining tabiatiga tabiiy ravishda mos keladi.

2. Musiqa darslarida qo‘llaniladigan interaktiv metodlar

Amaliyotda musiqa ta’limi uchun quyidagi interaktiv metodlarni shartli ravishda guruhlash mumkin:

a) Fikrlash va muhokamaga yo‘naltirilgan metodlar. «Aqliy hujum», «Klaster», «Venn diagrammasi», «Insert», «Bahs-munozara» kabi metodlar musiqiy asarni tahlil qilishda qo‘llaniladi. Masalan, «Klaster» metodi yordamida o‘quvchilar «maqom» tushunchasi atrofida o‘zlari bilgan atamalar, cholg‘ular, janrlar va tarixiy ma’lumotlarni tizimlashtiradilar. «Venn diagrammasi» esa o‘zbek xalq qo‘shig‘i va jahon klassik musiqasi namunalarini qiyoslashda samarali.

b) Faoliyatga asoslangan metodlar. «Rolli o‘yin», «Dramatizatsiya», «Musiqiy viktorina», «Musiqiy estafeta» kabi usullar o‘quvchilarning harakatchanligi va hissiy ishtirokini ta’minlaydi. Operetta yoki bolalar operasidan sahna ko‘rinishlarini o‘ynash orqali o‘quvchilar asar obrazlarini chuqurroq anglaydi.

c) Hamkorlikda o‘qitish metodlari. «Kichik guruhlarda ishlash», «Zigzag», «Aylana bo‘ylab fikr almashish», «Ansambl va orkestr ijrosi» usullari o‘quvchilarda jamoada ishlash, bir-birini eshitish va mas’uliyat sezgisini shakllantiradi. Dutor, doira, rubob kabi milliy cholg‘ularda guruh bo‘lib ijro etish ayniqsa samarali bo‘lib, bunda o‘quvchilar milliy musiqiy merosni amalda o‘zlashtiradi.

d) Muammoli va loyihaviy metodlar. «Case-study», «Loyiha metodi», «Portfolio» o‘quvchilarga real vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil mahsulot yaratish imkonini beradi. Masalan, «Mahallamning musiqiy merosi» loyihasi doirasida o‘quvchilar hudud bastakorlari, hofizlari va xalq ashulalarini o‘rganadi, audio yozuvlar to‘playdi va taqdimot tayyorlaydi.

e) Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan metodlar. Musiqiy ilovalar, virtual cholg‘ular, onlayn platformalar, interaktiv doska va audio-video resurslar musiqiy materialni vizuallashtirish, o‘quvchilarga o‘z ijodiy ishlarini yaratish va tahrir qilish imkonini beradi. Bu usullar, ayniqsa, masofaviy va aralash ta’lim sharoitida muhim ahamiyatga ega.

3. Interaktiv metodlarning didaktik imkoniyatlari

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, musiqa ta’limida interaktiv metodlarning didaktik imkoniyatlarini quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, bilimlarni o‘zlashtirish sifatini oshirish. Interaktiv metodlar o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydi va musiqiy atamalar, janrlar, shakllar haqidagi bilimlarni mexanik yodlashdan ongli o‘zlashtirishga o‘tkazadi. Musiqani tinglash, muhokama qilish va ijro etishning uyg‘unlashuvi bilimning mustahkam va uzoq muddat saqlanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Improvizatsiya, kuy to‘qish, so‘zga musiqa tanlash, ritmik akkompanement yaratish kabi topshiriqlar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini va musiqiy tasavvurini kengaytiradi. Natijada o‘quvchi musiqiy madaniyatning nafaqat iste’molchisi, balki ijodkoriga aylanadi.

Uchinchidan, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish. Jamoaviy ijro va guruhli ishlar o‘quvchilarda muloqot madaniyati, o‘zaro hurmat, rahbarlik va bo‘ysunish, kelishuvga erishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu ijtimoiy kompetensiyalar zamonaviy mehnat bozori talablariga ham mos keladi.

To‘rtinchidan, motivatsiyani kuchaytirish. O‘yin elementlari, hissiy jalb etilish va muvaffaqiyat vaziyatini yaratish o‘quvchilarda musiqa darsiga barqaror qiziqish uyg‘otadi. Ayniqsa, musiqiy qobiliyati o‘rtacha bo‘lgan o‘quvchilar ham jamoaviy faoliyatda o‘z o‘rnini topadi va o‘ziga ishonchi ortadi.

Beshinchidan, tanqidiy tafakkur va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish. O‘quvchilar o‘z va o‘rtoqlarining ijrosini tahlil qilishi, o‘zaro baholashi, musiqiy asar haqida asoslangan fikr bildirishi tanqidiy fikrlash va refleksiya qobiliyatini shakllantiradi.

Oltinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish. Interaktiv metodlar yordamida xalq musiqasi, maqom san’ati, bastakorlik ijodi bilan jahon musiqa merosi o‘rtasida muloqot o‘rnatiladi. Bu esa o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat tuyg‘usini tarbiyalaydi.

4. Madaniy huquqlarni ta’minlash kontekstida interaktiv metodlar

Madaniy hayotda ishtirok etish huquqi shaxsning madaniy merosdan foydalanish, uni o‘rganish va rivojlantirishda ishtirok etish imkoniyatini nazarda tutadi. Interaktiv metodlar bu huquqning amalga oshirilishiga bir necha jihatdan xizmat qiladi.

Birinchidan, ular **tenglik va qamrovni** ta’minlaydi: guruhli, o‘yinli va ko‘rgazmali usullar turli darajadagi tayyorgarlikka ega o‘quvchilar, jumladan, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun ham ishtirok etish yo‘lini ochadi. Masalan, ritmik asboblar, vizual-grafik notatsiya va raqamli ilovalar eshitish yoki harakat imkoniyati cheklangan bolalarga musiqiy faoliyatda qatnashish imkonini beradi.

Ikkinchidan, ular **madaniy xilma-xillikni** hurmat qilish tamoyilini amalda qo‘llaydi: o‘quvchilar turli hududlar va xalqlarning musiqiy an’analarini o‘rganib, madaniyatlararo muloqot madaniyatini egallaydi.

Uchinchidan, ular **hududiy tenglikni** ta’minlashga yordam beradi: raqamli resurslar orqali olis hududlardagi maktablar ham yuqori sifatli musiqiy materiallar, virtual konsertlar va ustozlar darslaridan foydalanish imkoniga ega bo‘ladi. Bu iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiluvchi omillardan biridir.

To‘rtinchidan, ular **madaniy merosni saqlash va avlodlararo uzluksizlikni** ta’minlaydi: o‘quvchilar xalq ijodiyoti namunalarini yozib olish, o‘rganish va ijro etish orqali nomoddiy madaniy merosning faol tashuvchisiga aylanadi.

5. Amaliy tavsiyalar va muammolar

Interaktiv metodlarni qo‘llashda ayrim muammolar ham kuzatiladi: o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, sinflardagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi, musiqiy asboblar va texnik jihozlar tanqisligi, darsga ajratilgan vaqtning cheklanganligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- musiqa o‘qituvchilarining malakasini oshirish kurslarida interaktiv metodlar va raqamli vositalar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish;
- darsni rejalashtirishda metodni mavzu, o‘quvchilar yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos tanlash, bir darsda metodlarni me’yoridan ortiq to‘plamaslik;
- maktablarni elementar musiqa asboblari (doira, qayroq, rubob, metallofon va b.) hamda multimedia vositalari bilan ta’minlash;
- o‘quvchilarning shaxsiy yutuqlarini hisobga oladigan, jarayonga yo‘naltirilgan baholash mezonlarini (portfolio, o‘zaro baholash) joriy etish;
- milliy musiqa merosi bo‘yicha interaktiv elektron resurslar, o‘quv-metodik majmualar yaratish.

Xulosa

Tadqiqot natijalari musiqa ta’limida interaktiv metodlar keng didaktik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ular o‘quvchilarning bilimlarni ongli o‘zlashtirishini, ijodiy va tanqidiy tafakkurini, kommunikativ ko‘nikmalarini, o‘quv motivatsiyasini va milliy-madaniy o‘zlikni anglashini rivojlantiradi. Shuningdek, interaktiv metodlar musiqa ta’limini inklyuziv, hamkorlikka asoslangan va ochiq qilish orqali ta’lim olish hamda madaniy hayotda ishtirok etish huquqlarining amalda ro‘yobga chiqishiga xizmat qiladi.

Musiqa ta’limining sifatini oshirishda interaktiv metodlarni tizimli joriy etish, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash va milliy musiqa merosiga yo‘naltirilgan metodik resurslarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa global chaqiriqlarga milliy darajada javob beruvchi, har bir bolaning madaniy huquqlarini kafolatlovchi ta’lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. BMT Bosh Assambleyasi, 1966.
4. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
6. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
7. Кабалевский Д.Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы. – Москва: Просвещение, 1980.
8. Elliott D.J. Music Matters: A New Philosophy of Music Education. – New York: Oxford University Press, 1995.
9. Орф К. Шульверк: Музыка для детей. – Москва: Музыка, 1983.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
11. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
12. Hargreaves D.J., Marshall N.A., North A.C. Music education in the twenty-first century: a psychological perspective // British Journal of Music Education, 2003, 20(2), pp. 147–163.